

Historia Integra. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Salmonowiczowi w siedemdziesięciolecie urodzin. Pod redakcją Danuty Janickiej i Ryszarda Łaszewskiego, Toruń 2001, ss. 484.

Prezentowany tom zawiera prace dwudziestu sześciu autorów z różnych ośrodków historycznych i historyczno-prawnych całej Polski. Poświęcony jest osobie profesora Stanisława Salmonowicza w siedemdziesięciolecie urodzin z wyrazami uznania dla Jego bogatej twórczości naukowej, wielu dokonań dydaktycznych i godnej postawy osobistej. Księgę otwiera *Wprowadzenie* pióra czterech autorów, którzy kolejno, obok przedstawienia „biegu życia” Stanisława Salmonowicza charakteryzują różnorodną i bogatą twórczość naukową Jubilata. Jako pierwszy Ryszard Łaszewski charakteryzuje biografię naukową Stanisława Salmonowicza, ukazując, iż główne kierunki badawcze Profesora to: historia prawa, historia Prus, historia Pomorza, historia kultury polskiej XVII–XVIII w., historia Armii Krajowej i Polskiego Państwa Podziemnego w czasach II wojny światowej. Na jego imponujący dorobek składają się 954 prace naukowe, w tym blisko 30 książek – o czym przekonuje dołączony szczegółowy wykaz jego publikacji z lat 1953–2000 sporządzony przez Henrykę Duczkowską-Moraczewską. Formalnie profesor Stanisław Salmonowicz, od przeszło trzydziestu lat związany ze środowiskiem toruńskim, jest profesorem zwyczajnym, kierownikiem tamtejszego Zakładu Historii Pomorza i Krajów Bałtyckich Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, kierownikiem Katedry Historii Prawa Niemieckiego w Polsce w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika i członkiem Polskiej Akademii Umiejętności. R. Łaszewski, obok ogólnego przedstawienia dorobku naukowego Profesora, pisze też o Jego dramatycznych przejściach życiowych i w konsekwencji zawodowych związanych z aresztowaniem w 1970 r. pod zarzutem „wejścia w porozumienie z osobą działającą na rzecz obcej organizacji w celu działania na szkodę interesów politycznych PRL”, co wiązało się z prześladowaniem Pawła Jasińczy, któremu Stanisław Salmonowicz dostarczał materiały historyczne do pracy o Wandei. Z kolei Jerzy Dygdała charakteryzuje badania Stanisława Salmonowicza nad historią Torunia i Pomorza, zapoczątkowane monografią osoby Krystiana Bogumiła Steinera toruńskiego prawnika i historyka poprzez liczne prace poświęcone dziejom toruńskiego szkolnictwa, spraw wyznaniowych i kultury do studiów nad historią Pomorza, a szczególnie ustroju i kultury umysłowej Prus Królewskich. Po roku 1989 Jubilat zajął się też problematyką organizacji podziemnych działających na Pomorzu w latach II wojny światowej, jak też i wydarzeniami politycznymi w czasach powojennych. W trzecim szkicu Danuta Janicka omawia wiek XVIII i XIX w twórczości naukowej profesora S. Salmonowicza, wskazując, iż należy on do grupy najlepszych polskich znawców problematyki polityki, prawa, nauki i kultury tychże stuleci. Są to Jego fundamentalne studia nad dziejami prawa karnego, zwłaszcza w dobie oświeconego absolutyzmu, czy szerzej nad nauką prawa, ale też badania nad dziejami Prus i stosunków polsko-pruskich, a następnie polsko-niemieckich. Jest autorem biografii Fryderyka Wielkiego (Wrocław wyd. 1981, 1985, 1998) i syntezy dziejów państwa brandenbursko-pruskiego p.t. *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa* (wyd. 1987 i 1998) przełożonej też na język niemiecki. D. Janicka podkreśla też przekonująco, iż swoją twórczością obejmuje S. Salmonowicz wiele działów historiografii, będąc humanistą o szerokim spojrzeniu i bogatych horyzontach badawczych. Zwraca też uwagę na pasję badawczą i werwę polemiczną Jubilata, czego dowodem jest Jego obfita działalność recenzencka. I w ostatnim słowie wstępnym Grzegorz Górski prezentuje Stanisława Salmonowicza jako badacza historii XX stulecia. Pisze, iż tylko z pozoru może wydawać się, iż w tej dziedzinie dorobek Profesora jest skromniejszy. Ma on bowiem i w tej mierze istotne osiągnięcia z monografią zatytułowaną *Polskie Państwo Podziemne. Z dziejów walki cywilnej 1939–1945* (Warszawa 1994) na czele. Inne też jego prace poświęcone m.in. zjawiskom patologii społecz-

nych w latach okupacji mają prekursorskie znaczenie i dotyczą tak istotnych zagadnień dla najnowszej historii Polski.

Część zasadnicza Księgi obejmująca – jak wspomniano – dwadzieścia sześć studiów, została ujęta w trzech oddzielnych częściach zatytułowanych: *Historia prawa* (13 tekstów), *Historia ustroju* (3 teksty) i *Z dziejów polityki nauki i kultury* (10). Chronologicznie są to prace idące od średniowiecza po XX stulecie, a terytorialnie i rzeczowo, co rozumiały, z dominującą problematyką polską, zwłaszcza dotyczącą ziem północnych, choć też ujmującą szersze zjawiska z zakresu dziejów polityki, ustroju i prawa.

W części pierwszej możemy odnotować trzy opracowania poświęcone problematyce doktrynalnej wiążące się z ideą kodyfikacji prawa w dobie Renesansu i później Oświecenia. Wacław Uruszczak w artykule *La typologie de codes de droit parus en Pologne a l'époque de la Renaissance* przedstawiając polskie kodyfikacje XVI-wieczne wskazuje na złożoność terminologiczną i rzeczową omawianych zagadnień tak w odniesieniu do Polski, jak i Europy. Jego zdaniem, celem ówczesnych kodeksów było raczej ułatwienie znajomości prawa, już też stanowiącego, niż dokonywanie w nim ulepszeń i reform. Na wielką ideę reformy prawa było jeszcze za wcześnie, a kodeks był raczej rejestrem reguł prawa mającego swe źródło w woli Boga, książąt lub ludu. Ewa Borkowska-Bagińska zatytułowała swoją pracę *Między zbiorem a kodeksem. Refleksje o kodyfikacji i myśli kodyfikacyjnej Oświecenia*, w której opierając się m.in. o badania nad XVIII-wieczną myślą kodyfikacyjną (głównie *Zbiorem Praw Sądowych* Andrzeja Zamoyskiego), polemizuje z pojęciem kodeksu proponowanym przez W. Uruszczaka, podnosząc takie jego elementy, jak systematyka przepisów i norm, konieczność regulacji wyczerpującej konkretny dział prawa, i kwestię relacji między „starym czy nowym prawem”. Jej zdaniem dopiero ustawodawstwo XVIII-wieczne mogło spełniać warunki odpowiadające wymogom kodeksowym. Trzecie interesujące studium w tej dziedzinie, to Katarzyny Sójki-Zielińskiej: *Sędzia: automat czy racjonalista? Z dylematów doktryny humanitarnej wieku Oświecenia*. Omawiając relację „sędzia – ustawa” autorka pokazuje, iż zasada *nulla poena sine lege* w dobie ówczesnej zależała od realiów ustroju politycznego i bardziej rygorystycznie była przestrzegana we Francji niż w krajach oświeconego absolutyzmu. Wszędzie jednak – pisze – sędzia – „automat” powoli zaczęła ustępować miejsca sędziemu „racjonalście”.

Najliczniejszą grupę stanowią artykuły dotyczące prawa w Rzeczypospolitej szlacheckiej a wśród nich zagadnień miejskich i pruskich. Krystyna Kamińska interesująco przedstawia *Prawo średzkie jako instrument polityki osadniczej i gospodarczej w Polsce od XIII do początku XVI wieku*. Wykazuje, iż prawo średzkie funkcjonujące obok Śląska, na terenie Wielkopolski i Małopolski było ujmowane jako jedna z dwóch możliwości lokacyjnych: prawo średzkie z ograniczoną samorządnością ustrojową albo prawo magdeburskie z pełnym samorządem. Prawo średzkie do XIV wieku służyło rozwojowi ziem polskich, później właśnie z braku pełnych instytucji samorządowych, zastępowało je prawo magdeburskie. Tadeusz Maciejewski zajmuje się natomiast ustrojem i prawem Starogardu Gdańskiego w XVII wieku (*Wilkierz Starogardu Gdańskiego z 1617 r.*). Prezentuje on normy wilkierza odnoszące się do ustroju władz i sądów miejskich (zwłaszcza nowego sądu, jakim była weta), prawa sądowego, handlu, rzemiosła i spraw administracyjnych konkludując, iż jego zasadniczym celem było zagwarantowanie sprawnego funkcjonowania władz i urzędów miejskich w zakresie potrzeb społeczno-gospodarczych mieszkańców. Z kolei Zbigniew Naworski opisuje *Sądy wojewódzkie w Prusach Królewskich w latach 1466–1772*. Najpierw zajmuje się długotrwałym procesem ich kształtowania w XVI wieku, by potem pokazać sądowe struktury organizacyjne i zasady funkcjonowania. Ciekawy problem podnosi Zygfryd Rymaszcwski w artykule *Kłopoty Gdańska z kadukami królewskimi (koniec XV – początek XVIII stulecia)*. Obok analizy formalno-prawnej instytucji kaduka, opartej o źródła praktyki sądowej Autor w tle pokazuje aspekty polityczne zatargów Gdańska z Królem. Dochodzi do przekonania, iż problemy związane z wykonywaniem prawa kaduka „wpisują się doskonale w ogólny obraz kontaktów tego miasta z polskimi monarchami”. Józef Matuszewski zajmuje się

polonizmami w łacińskich tekstach *Decreta iuris supremi Magdeburgensis castri Cracoviensis z lat 1456–1511* („Polonizmy w łacińskich dekretach krakowskich”). Doliczył się przeszło stu trzydziestu wyrazów i znaczeń polskich i część z nich analizuje w swoim opracowaniu z konkluzją, iż pisarze sądu krakowskiego „Polacy, choć pisali po łacinie, myśleli po polsku”. Szerze i ważkie studium dotyczące *Sądownictwa nad scholarami Akademii Krakowskiej* przedstawia Janusz Sondel. Omawia w nim przede wszystkim sądownictwo rektora Akademii, do którego należało rozpatrywanie spraw cywilnych i lżejszych spraw karnych (cięższe przestępstwa należały do sądu królewskiego) i stosowanie wobec podsądnych prawa rzymskiego. Wnikliwie i w oparciu o materiał źródłowy, pokazuje katalog występujących spraw, jak też reguły postępowania przed sądem rektorskim. Sądownictwo rektorskie, ukształtowane w epoce średniowiecza dotrwało zasadniczo nie zmienione do reform dokonanych przez Komisję Edukacji Narodowej.

Dwóm zupełnie odmiennym problemom z dziejów powszechnej historii prawa swoje artykuły poświęcili Andrzej Gaca i Ewa Gajda. Ten pierwszy zaprezentował *Organizację służby wojskowej na morzu (Leding) w prawie jutlandzkim Waldemara II z roku 1241*. Z jego wywodów wynika, iż obowiązek służby wojskowej na morzu oraz związane z tym powinności dotyczyły wszystkich Duńczyków posiadających ziemię należącą do wspólnoty gospodarstw, a organizacja Leding opierała się na terytorialnym podziale poszczególnych dzielnic Królestwa Danii. Porządek Leding występował do wieku XIV, a poza nim pozostawała przede wszystkim grupa ludzi możliwych kształtujących następnie stan rycerski. Tekst Ewy Gajdy dotyczy natomiast *Katolickiego prawa wschodniego o małżeństwach mieszanych na tle prawa powszechnego i łacińskiego prawa partykularnego (od soboru trydenckiego do kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r.)*. Konkluzja artykułu opartego o analizę ustawodawstwa jest następująca: małżeństwa mieszane do początków XX wieku należały do prawodawstwa kościelnego, z tym, że głównie regulowane były w kościele zachodnim, ale zdecydowanie mniej liczne ustawodawstwo kościołów wschodnich swoimi rozwiązaniami nie odbiegało od powszechnie przyjmowanych reguł. Dowodem tej zbieżności mogą być postanowienia kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r. i synodów kościołów wschodnich z lat 1888 i 1898 r.

Dwa artykuły obejmują zagadnienia XIX i XX stulecia. Znaczący tekst Danuty Janickiej dotyczy prawodawstwa niemieckiego (*Dziewiętnastowieczne kodeksy II Rzeszy i ich znaczenie dla współczesnych Niemiec*). Autorka pokazuje zasady i losy późniejsze kodeksów: karnego (1871), procedury karnej i procedury cywilnej (1877), cywilnego (1896) oraz handlowego (1897/8). Zachodząca w prawie niemieckim ewolucja dowodzi, jak silne w prawie karnym są związki prawa z ideologią i polityką, a z kolei w prawie cywilnym, jak znaczącą rolę w jego kształtowaniu odgrywa doktryna i orzecznictwo sądowe. W Niemczech do dzisiaj w swej zasadniczej części obowiązuje kodeks handlowy, a z kolei najgłębsze reformy objęły prawo małżeńskie i rodzinne. Również obszerny i ciekawy artykuł zamieścił Artur Korobowicz zatytułowany *Sądownicy Królestwa Polskiego w wymiarze sprawiedliwości odrodzonej Polski w pierwszych latach niepodległości (1917–1921)*. Podnosi on mało zbadany problem kadr dla potrzeb polskiego sądownictwa, a w oparciu o bogaty materiał źródłowy wskazuje na środowisko byłych pracowników sądów Królestwa – Polaków, spośród których rekrutować się będą osoby uruchamiające sądownictwo Polski niepodległej. Autor przeanalizował cały szereg karier konkretnych osób wywodzących się z dawnych sądów Królestwa Polskiego (cała populacja przekraczała 120 osób), którzy w służbie sądowej II Rzeczypospolitej doszli do niepoślednich stanowisk z pierwszym prezesem Sądu Najwyższego włącznie (Stanisław Szrednicki).

Część druga dzieła, najmniejszą, otwiera praca Andrzeja Bryka *Liberalism, modern constitutionalism and judicial review*. Autor pisze w niej o rozwoju rządów prawa na kontynencie europejskim, a także w relacji Anglia – Stany Zjednoczone Ameryki. Konstytucjonalizm stał się w zachodnim świecie odpowiedzią na odwieczny problem – jak ustanowić efektywny system rządów, który urzeczywistniłby cele wspólne, gwarantując jednocześnie mechanizmy kontrolne zapobiegające uciskowi. Drugim artykułem jest Ryszarda Łaszewskiego *Suwerenność Rzeczypos-*

spolitej czasów stanisławowskich. Zarys problemu. Według niego zagadnienie to należy ujmować z dwóch punktów widzenia. Po pierwsze, obserwując faktyczny, pozaprawny nacisk państw sąsiedzkich na Rzeczypospolitą; po drugie ukazując prawne formy ograniczania naszej suwerenności poprzez gwarancje ustrojowe zawarte w traktatach międzynarodowych. Celnie podkreśla najbardziej aktywny udział Rosji w obu formach wkraczania w polską rację stanu i suwerenność. Kończy tę część Kazimierz Orzechowski szczegółowymi rozważaniami na temat *Votum conclusivum w praktyce ogólnościńskich stanowych zgromadzeń XVII wieku*. Wotum konkludujące ustaliło się w połowie XVII w. należąc do generalnego starosty i było wyrazem ścisłego podporządkowania monarsze ogólnościńskich zgromadzeń stanowych.

Część trzecia łącząca zagadnienia polityki, nauki i kultury zawiera różnorodne opracowania, ale dające się zaklasyfikować w powyższych kręgach. Do szeroko rozumianej problematyki politycznej odnoszą się wedle chronologii wydarzeń, teksty Dariusza Makiłły, Henryka Olszewskiego, Andrzeja Sokali i Grzegorza Górskiego. D. Makiłła zajmuje się traktatem welawskim z 1657 roku (*Traktat welawski z 19 IX 1657 r. – dzieło pomyłki czy zdrady? Uwagi na tle historii dyplomacji polskiej w czasach drugiej wojny północnej (1654–1667)*). Wyjaśnia interesujące kulisy negocjacji polsko-pruskich, a szczególnie postępowanie dworu króla polskiego. Pokazuje koncepcje polityczne strony polskiej i wiarołomstwo w postępowaniu Franciszka von Lisola negocjatora w imieniu króla Jana Kazimierza. Natomiast H. Olszewski prezentuje studium zatytułowane *Wrogość sejmu grodzieńskiego 1793 r. wobec rewolucji francuskiej*. Osia jego rozważań jest analiza dyskusji w czasie obrad sejmowych nad projektami antyfrancuskich konstytucji, a głównie nad tekstem *Zalecenia władzom krajowym względem Francuzów*. Zdaniem H. Olszewskiego podjęte przez sejm antyjakobińskie uchwały są „wyrazem sporów o stosunek do rewolucji francuskiej i wyrażają klimat walk o kształt państwa w obliczu drugiego rozbioru...”. Z kolei A. Sokala przypomina polsko-węgierski spór o tatrzańskie Morskie Oko (*Wkład historyków prawa i romanistów polskich w wygrany spór o Morskie Oko*). Słusznie Sokala podkreśla rolę nie tylko Oswalda Balzera, ale i obok niego innych prawników polskich (m.in. Stanisława Wróblewskiego i Fryderyka Zolla, starszego) w dziele korzystnego dla Austrii (Polski) rozstrzygnięcia sądowego z 1902 r. pozostawiającego Czarny Staw pod Rysami i Morskie Oko po naszej stronie. Natomiast G. Górski zajmuje się Aktem 5 listopada 1916 r. w perspektywie historyczno-prawnej. Jego rozważania zasadzają się na analizie statusu prawnego Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego i na ukazaniu faktycznej likwidacji przez Rosję, po kolejnych powstaniach narodowych, zasad wiedeńskich z 1815 r. W tym kontekście, autor zajmuje się rezonansem międzynarodowym aktu 5 listopada i pytaniem o prawo Niemców i Austro-Węgier do deklaracji mówiącej o odzyskaniu przez Polskę niepodległości.

Grupę prac poświęconych problemom nauki otwiera Wiesław Mossakowski szkicem pod tytułem: *Mikołaj Kopernik i prawo rzymskie*. Z jego wywodów wynika, iż genialny astronom znał prawo rzymskie, a zwłaszcza interesował się problematyką publiczno-prawną starożytnego Rzymu. Także w jego twórczości (zwłaszcza w pracy *O monecie*) odnajdujemy wyraźne ślady znajomości rzymskiego prawa cywilnego. Jerzy Malec przedstawia sylwetkę Ferdynanda Kojśiewicza, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego i złożony przez niego w 1831 r. projekt wykładu nauk administracyjnych (*Ferdynanda Kojśiewicza Programma nauk Administracyjnych w Uniwersytecie Jagiellońskim wykładanych*). Wykład swój Kojśiewicz ściśle łączył z ekonomią polityczną, zagadnieniami konstytucyjnymi, a także obejmował nim naukę skarbowości, policji i statystyki. Był to program kształcenia przygotowany solidnie i szczegółowo, aczkolwiek już nieco przestarzały. Z publikacją J. Malca koresponduje artykuł Wojciecha Witkowskiego prezentujący prawników Królestwa Polskiego Aleksandra Thisa i Jana Kantego Wołowskiego (*Publikacje karnistyczne w twórczości Aleksandra Thisa i Jana Kantego Wołowskiego*). Obydwaj wysocy urzędnicy i znani cywiliści zamieścili na łamach Themis Polskiej interesujące artykuły z zakresu prawa karnego opierające się o Kodeks Karzący Królestwa Polskiego 1818 r. Dotyczyły one rozróżnienie przestępstwa z działania od przestępstwa z zaniechania (art. 352 kodek-

su) i instytucji kary podzwyczajnej. Opracowaniem poświęconym już wydarzeniom XX stulecia jest studium Stanisława Grodzkiego *Odbudowa Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1945 roku*. Autor przedstawia sylwetki wykładowców Wydziału w tym szczególnym, pierwszym roku działalności pokazując ogrom zadań, jakie stanęły przed środowiskiem prawniczym, zwłaszcza, że Kraków przyjmował falę uniwersyteckich uchodźców, profesorów i studentów z Warszawy, Poznania, Lwowa i Wilna.

Dwa teksty mieszczą się w obszarze spraw kulturowych. Pierwszy autorstwa Marii Boguckiej to *Przyczynek do dyskusji o reformie kalendarza w Niemczech u schyłku XVI w.* Jego treścią jest analiza dwóch XVI-wiecznych ulotnych niemieckich druków dotyczących tego zagadnienia o wymowie zdecydowanie przeciwnej reformie gregoriańskiej i pokazujących, jak już wówczas potrafiono manipulować wyobraźnią i emocjami odbiorców. Drugi, który napisał Jerzy Walachowicz, zatytułowany jest *Taberna aut Officium Tabernae w Nowej Marchii do 1337 r.* Autor wskazuje na miejsce i rolę karczmy w ówczesnej społeczności, szczegółowo charakteryzuje monopol karczmy i jej funkcje, konsumpcyjne, gospodarcze i organizacyjno-ustrojowe.

Ofiarowane profesorowi Stanisławowi Salmonowiczowi dzieło bogate jest w treści i stanowi istotny wkład do polskiej literatury historyczno-prawnej. Jest przeglądem aktualnych zainteresowań badawczych historyków prawa w różnych ośrodkach akademickich, ale też pokazuje więzi naukowe łączące wielu z nich z Jubilatem. Tytuł *Historia integra* dotyczy całej twórczości Stanisława Salmonowicza, dlatego znalazł odbicie w zawartości dedykowanego Mu tomu.

WOJCIECH WITKOWSKI (Lublin)

Stanisław Filipowicz, *Historia myśli polityczno-prawnej*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2001, ss. 400; Marcin Król, *Historia myśli politycznej od Machiavellego po czasy współczesne*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2001, ss. 281.

Zmiana programów studiów prawniczych, w wyniku której większość przedmiotów niedogmatycznych ma status przedmiotów „do wyboru”, wywołała między innymi dyskusję nad miejscem przedmiotów humanistycznych w nauczaniu prawa. 9 kwietnia 2002 roku odbyła się na ten temat konferencja „Miejsce Nauk Społecznych i Humanistycznych w studiach prawniczych” organizowana przez Wydział Prawa UW, na której zastanawiano się nad statusem i rolą takich dyscyplin, jak filozofia, socjologia, historia państwa i prawa a także nad przedmiotem, który tradycyjnie nosił nazwę historia doktryn polityczno-prawnych. Do sformułowania poniższych uwag skłoniło mnie jednoczesne ukazanie się dwóch podręczników, z których jeden jest nowy, mianowicie *Historia myśli polityczno-prawnej* Stanisława Filipowicza, a drugi jest ponownym wydaniem *Historii myśli politycznej od Machiavellego po czasy współczesne* Marcina Króla. Podręczniki te napisali profesorowie Instytutu Nauk Politycznych UW i adresowane są do adeptów nauk politycznych, choć Stanisław Filipowicz pisze także o studentach prawa. Równoległa lektura tych dzieł, niezwykle interesujących i nowatorsko napisanych, odbiegających od dotychczasowych podręczników, wręcz zmusza i prowokuje do zastanowienia się nad przedmiotem i metodą badań tej dyscypliny, a także nad jej miejscem w programie studiów prawniczych i nad kanonem wymagań i zakresem materiału, który student winien opanować. Nasuwa też refleksje